

проф. П.П. Михайленка. – К.: Текст, 2002. – 220 с.; Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Ювілейне видання 1917–1967 /д-р О. Бабій, В. Зарицький, Д. Герчанівський, інж. Б. Білинський. – Чикаго, 1969. – С. 150. 11. Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Ювілейне видання 1917–196 / д-р О. Бабій, В. Зарицький, Д. Герчанівський, інж. Б. Білинський. – Чикаго, 1969. – С.161. 12. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917 – 1921 рр. – К.: Темпора, 2003. – 607 с. 13. Там само. – С. 345. 14. Там само. – С. 294. 15. Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахів “Україна в добу Директорії УНР” // Український історик. – Нью – Йорк – Мюнхен, 1967. – № 1–2. – С.94 – 95. 16. Савченко В. Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (на підставі документів та оповідань свідків)// За державність: матер. до історії Війська Українського. – зб. 6. – 1936. – С. 143. 17. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР: в 7-ми т. / Стахів М. – Торонто: Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні, 1962–1966. – Т.І. – 1962. – 276 с.; Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Львів: Вид-во “Червона Калина”, 1995. – 358 с. 18. Стахів М. Україна проти більшовиків: Нариси з історії агресії Советської Росії: в 2 кн./ Стахів М. – Тернопіль. – 1993. – Кн.2.– 243 с. 19. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР: в 7-ми т. / Стахів М. – Торонто: Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні; 1962–1966. – Т.ІІ. – 1963. – 248 с. Шанковський Л. Українська армія у боротьбі за державність. – Мюнхен, 1958. – 317 с. 20. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР: в 7-ми т. / Стахів М. – Торонто: Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні; 1962–1966. – Т.ІІ. – 1963. – С. 63. 21. Сушко Р. Брат на брата (Матеріали до історії Ударної Групи Січових Стрільців)// Календар Червоної Калини на 1928 рік. – Львів: Вид-во “Червона Калина”, 1927. – С. 55. 22. Там само. – С. 55–56. 23. Там само. 24. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних сил 1917–1921 / О. Удовиченко. – Вінніпег–Канада: Видав хорунжий УСС Дмитро Микитюк, 1954. – 179 с.; Верига В. Визвольні змагання в Україні: в 2 т. / Верига В. – Львів: Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича. – 1998. Т. 1– 502 с.; Т.2. – 1998. – 702 с. 25. Удовиченко О. Вказана праця. – С. 53. 26. Хома І. Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців 1917 – 1919 рр. / Іван Хома. – К.: Наш час, 2011. – 104 с. (Сер “Плац д’Арм”). 27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1078. – Оп. 3. спр.98. Оп. 4. спр.2. 28. ЦДАВО України. – Ф. 1429. (Канцелярія Директорії УНР). Оп.5. спр.16. арк. 5. 29. ЦДАВО України. – Ф. 2373. – Оп. 1. – Спр. 61. Арк.5 30. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп.1. – Спр. 62. – Арк. 204. 31. Чіхрадзе О. Друга українсько-більшовицька війна, (листопад 1918 – грудень 1919 рр.): автореф... канд.. іст. наук: спец. 20.02.22 – “Військова історія” / О. Чіхрадзе. – Львів, 2003. – 23 с. 32. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті / О. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.

УДК 94(477)“1919”

І.Я. Хома

Національний університет “Львівська політехніка”

БОЇ ЗА ШЕПЕТІВКУ У КВІТНІ 1919 р.

© Хома І.Я., 2013

Досліджено один із боїв Другої українсько-більшовицької війни. Зокрема йдеться про бій за стратегічний вузол – містечко Шепетівка.

One of the battles of the Second Ukrainian-Bolshevik War has been researched. It is the battle for the strategic town Shepetivka.

У сучасній українській історіографії до малодосліджених сторінок військової історії національної революції 1917 – 1921 рр. належать бої та бойові операції за участю різних армій, що діяли в ці роки на території України. Адже з кінця 1917 і до листопада 1921 рр. їх нараховувалося

десятки. Більшість з них заслуговують на окрему увагу дослідників. Саме ґрунтовне дослідження багатьох боїв дає змогу критичніше оцінювати дії командування Армії УНР, командирів фронтів, корпусів, дивізій, полків, окремих родів військ тощо, а також дещо ширше поглянути на перемоги та поразки, здійснити оцінку військових подій тощо. На нашу думку, – це один з перспективних напрямків дослідження військової проблематики доби Української національної революції.

У сучасній українській історіографії розробка цієї проблематики простежується у наукових працях М. Ковальчука, В. Олійника, О. Левченка, І. Хоми та інших [2, 12].

Мета роботи – дослідити на основі невідомих та маловідомих джерел, а також історіографічного матеріалу бій за містечко Шепетівка між силами Армії УНР та більшовицької Червоної армії в квітні 1919 р. Зокрема, – це передумови, перебіг та результат. Зазначимо, що в сучасній історіографії з військової проблематики національної революції 1917 – 1921 рр. ця подія не стала предметом окремого наукового дослідження.

Після відступу з Кисва на початку лютого, вжитих великих зусиль щодо організації захисту і втримання своїх позицій, збереження боєздатності війська тощо командування Армії УНР розпочало підготовку до переламу в перебігу українсько-більшовицького протистояння. Вже в середині березня 1919 р. Штаб Армії УНР підготував план контрнаступу, який передбачав силами Корпусу Січових Стрільців, Північної і Південної груп розгром основних більшовицьких сил у районі Бердичева, Житомира, Вінниці. Після цього планувалось розгорнути наступ на Київ. Власне передбачалось, обмежуючись обороною на флангових напрямках Одеса – Роздільна, Знаменка – Бірзула та Лупинець – Сарни, Запорізьким корпусом разом з повстанцями розпочати наступ з району станції Христинівка на Козятин, Північній групі взяти Коростень і, обходячи зі сходу Житомир, надати допомогу, якщо буде потрібно, Корпусу Січових Стрільців при здобутті Бердичева.

Однак план командування Армії УНР в останній декаді березня – в першій декаді квітня 1919 р. не вдалось реалізувати. Корпус Січових Стрільців разом з силами Північної групи, тримаючи оборону, почав відступати на захід. Стосовно Південної групи, то після рішучого прориву більшовицьких військ у районі Вінниця – Жмеринка, її відрізали від основних сил і змусили відступати до Румунії, де групу було роззброєно.

3 квітня 1919 р. Штаб Армії УНР окремим наказом визначив містечко Кременець місцем для розташування “кадру” Корпусу Січових Стрільців, куди треба було скерувати ешелони кулеметних і гарматних частин та протягом восьми днів підготувати приміщення для вишколу двох–трьох тисяч новобранців [1].

8 квітня до складу Корпусу Січових Стрільців була тимчасово приділена бригада 5-ї кінної дивізії, що складалася з 27-го Чортомлицького і 28-го Звягельського кінних полків. Бригада мала кілька сотень бійців і була приділена для операцій на правому крилі корпусу [2, с. 100–101].

Відступаючи по лінії Бердичів – Чуднів – Полонне – Шепетівка (цей шлях становить приблизно 122 км), на кінець першої декади квітня стрільці підійшли до Шепетівки, в якій зайняли оборону. Вузлова станція Шепетівка мала основне стратегічне значення, що давало змогу вести оперативні дії в напрямку Новоград-Волинська, Бердичева і Проскурова. Командування корпусу не могло розраховувати на усі частини, тому що в складі Північної групи під командуванням отамана В. Оскілка на відріжку фронту Рівне – Сарни діяли 2-й і 4-й полки Стрілецького корпусу. 5-й полк Січовиків після відступу з-під Бердичева був розформований та поповнив 1-й і 3-й полки корпусу [3, с. 60].

Крім того, поразка наступальної операції Армії УНР призвела до розгляду питання ліквідації одного з фронтів проти більшовиків. Під час військової наради в містечку Здолбунів 11 квітня М. Омелянович-Павленко в присутності С. Петлюри, А. Мельника, В. Оскілка, О. Осецького, Є. Коновальця та інших запропонував для обговорення доволі перспективний план. Відповідно до нього планувалось, що Холмська і Північна групи Армії УНР повинні відійти в Галичину для підтримки УГА і в такий спосіб на Волині звести польські і більшовицькі війська та очікувати початку протистояння між ними; решті військ УНР треба було відійти за р. Збруч і втримувати фронт проти більшовиків. Якщо УГА таки доведеться відступати, то тільки разом з Армією УНР в район Збруча–Дністра, де, з одного боку, були Карпати, а з іншого, – доведеться втримувати позиції до завершення польсько-більшовицького протистояння. Після цього планувалось відпочити і, провівши реорганізацію, розпочати наступ. Цей план не був підтриманий. Щодо примирення з

Росією, то на нараді було вирішено, що воно можливе тільки тоді, коли Армія УНР матиме успіхи на фронті. Врешті-решт було вирішено продовжувати боротьбу на два фронти [4; 5, с. 37–38].

На 10 квітня більшовики здобувають Проскурів, Старокостянтинів і Новоград-Волинський. Сили ворога, що зайняли Старокостянтинів, розпочали просуватись у напрямку на Шепетівку та Ізяслав (відстань між Старокостянтинівом та Шепетівкою приблизно становить 55 км). 11 квітня більшовицький наступ був зупинений. Одночасно посилювались бої на напрямку Шепетівка – Бердичів [6, арк. 63; 7].

Для посилення захисту Шепетівського вузла частини Січових Стрільців розташувались в такому порядку: кінний дивізіон Ф. Бориса – на південь від с. Кам'янка; 1-й піший полк – на південній околиці Шепетівки та ст. Шепетівка-Подільська; 3-й піший полк – в околицях с. Судилкова. Були сформовані невеликі резервні групи. До піших полків додали по одному гарматному полку. На залізничних коліях чергували бронепотяги “Січовий”, “Стрелець” і “Гетьман Дорошенко”.

12 квітня війська Червоної армії за підтримки артилерії та бронепотягів розпочали наступ на Шепетівку. Силам Корпусу Січових Стрільців вдається втримати Шепетівку. Після цього командування Армії УНР ставить завдання перед командуванням корпусу наступати у двох напрямках: вздовж залізниці Шепетівка – Проскурів для того, щоб здобути Проскурів; вздовж залізниці Шепетівка – Новий Миропіль для того, щоб здобути останній [3, с. 61–62].

15 квітня о 17 год 45 хв українські війська в районі Шепетівки після артилерійського обстрілу розпочали наступ [8, арк. 1].

У журналі воєнних дій штабу I Української радянської червоної армії зафіксовано, що на 17–18 квітня частини Корпусу Січовиків перебували в Острозі, діяли в районі Ізяслава та переправлялись з Рівного до Шепетівки [8, арк. 4 зв.].

17–18 квітня українські війська остаточно отримують перемогу в боях під Шепетівкою. Під час бою на бік Армії УНР перейшло більше половини особового складу більшовицького 14-го Миргородського стрілецького полку [6, арк. 51], і розбито було 5-й радянський стрілецький полк. Залишки 5-го та 14-го полків відступили від Шепетівки приблизно на 35–40 км на схід в район Полонного – Нового-Миропіля, де командування Штабу мало намір об'єднати їх в один полк [8, арк. 5–5 зв.]. У згаданому журналі воєнних дій відсутня інформація про перехід 14-го полку на бік Армії УНР. Є припущення, що командир 5-го полку був застрелений або він перейшов на бік ворога [8, Арк. 5]. М. Безручко пише, що командира 5-го полку вбили ще 13 квітня [3, с. 61]. З особового складу Миргородського полку був сформований Миргородський курінь і приєднаний до 3-го полку Січових Стрільців [2, с. 103].

Загалом 16–18 квітня командування Корпусу Січових Стрільців сконцентрувало свої основні сили для виконання поставлених командуванням Армії УНР завдань [8, Арк. 6]. Вже 19 квітня на 16 год 40 хв стрілецькі сили взяли Ізяслав (приблизно 25 км на пд.-зх. від Шепетівки) і відтіснили більшовицькі сили південніше до Чижівки, Топорчиків та Чотирбоків (приблизно 20 км від Ізяслава) [8, арк. 7зв.]. 21 квітня сили Корпусу Січових Стрільців ведуть наступ по усьому фронті [3, с. 63]. 22 квітня два полки Стрільців просунулись до містечка Баранівка, що приблизно в 30 км на пн.-сх. від Шепетівки. У журналі воєнних дій зафіксовано, що цього дня на 18 год в районі Шепетівки було зосереджено близько 5 тис. піхоти, кавалерії, 20 польових і 2 важкі гармати Армії УНР [8, Арк. 7–13 зв.].

У наступні дні Корпус Січових Стрільців невдало атакував більшовиків на своєму південному відрізку фронту. Війська Української червоної армії підсилюють свої частини на р. Хоморі. 22 квітня, зайнявши місто Білогородка, наступають на Ізяслав (відстань між містами приблизно 20 км). 24 квітня стрілецькі сили перейшли у наступ, але потерпіли поразку, були відкинені до Ізяслава і втратили близько 200 осіб. Це змусило командування корпусу зайняти оборону, при цьому стрілецькі частини на рівні командирів охопила паніка [8, Арк. 16 зв.; 3, с. 63].

Для підсилення своїх позицій Є. Коновалець намагався відкликати 2-й та 4-й полки Січових Стрільців, які перебували в розпорядженні командувача Північної групи військ отамана В. Оскілка. Повернення цих полків переросло в конфлікт між штабами цих військових з'єднань Армії УНР. Розв'язання цього конфлікту відбулось після того, як 29 квітня В. Оскілко здійснив спробу державного перевороту у Рівному, яка о другій годині ночі 30 квітня 1919 р. була придушена підрозділом Корпусу Січовиків, що охороняв ставку Армії УНР у Здолбунові [4; 5, с. 104].

Є. Коновалець, аналізуючи цей конфлікт, писав: "... в квітні 1919 р. С.С. помогли зліквідувати спробу Оскілка зробити державний переворот і ніколи того не жаліли" [9].

Цей конфлікт мав негативні наслідки для обороноздатності Північної групи військ, сприяв посиленню наступу більшовицьких сил, у тому числі і в район Шепетівки.

У подальшому, не маючи резерву, із сильно перевтомленим особовим складом, Корпус Січових Стрільців міг тільки пасивно обороняти Шепетівку. Не було великої користі від 2-го і 4-го полків, які після конфлікту з В. Оскілком, перейшли в розпорядження корпусу. Ці полки були виснажені і малочисельні після участі в бойових діях на північному відрізку фронту проти більшовиків [3, с. 65].

30 квітня на 11 год більшовицькі частини перебували в шести кілометрах від Шепетівки. 1 травня взяли Острог, а 2 травня розпочали просуватись на усіх напрямках. Під час захоплення Острога були розбиті і стрілецькі підрозділи, які діяли у цьому районі [8, арк. 18–19].

До 2–3 травня 1919 р. підрозділи корпусу тримали оборону Шепетівки, після чого відступили приблизно на 20–50 км західніше, в район Славути і Острога. В оперативному звіті штабу українського більшовицького фронту цей відступ оцінено як наступ на Острог [14].

Аналізуючи ці події, М. Безручко писав, що оборона Шепетівки була проведена "по-мистецьки". Однак, на його думку: "...ліпше було б раніше залишити Шепетівку, відірватися від залізниць, прикритися річками Горинь і Вілія, вичекати підходу Запорожського корпусу, перегрупуватись й зі свіжими силами повести наступ для опанування залізниці Проскурів – Шепетівка – Новоград-Волинський. Оборона ж Шепетівки настільки виснажила корпус С.С., що ран своїх він до кінця вилічити не зміг. Понесені були колосальні жертви, згинули найліпші люде, і тій організації, що намічалась, було завдано сильний удар" [3, с. 66–67]. За підрахунками В. Кучабського, чисельність піхоти корпусу на 9 травня становила приблизно 300 старшин і 4,5 тис. стрільців [9].

Замість висновків, спираючись на слова М. Безручка, зазначимо, що цей бій став першим випадком в Армії УНР, коли під час оборони було застосовано: "...широке маневрування частинами й резервами (часто один день частини бились на одному відтинку, вночі, перевозилися на другий), удачне переміщення всіх, що були до розпорядження, засобів, як бронепотягів і панцерників, широка особиста ініціатива начальників..." [13].

1. ЦДАВОВ України, м. Київ. – Ф. 3172. – Оп.5. – Спр.2. – Арк. 41. 2. Ковальчук М. На чолі Січових Стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. / М. Ковальчук. – К., 2010. – 288 с. 3. Безручко М. Січові Стрільці в боротьбі за державність // За державність. – Зб. 2. – Каліш, 1930. – С. 47–72. 4. ДАЛО. – Ф. 257. – Оп.1. – Спр. 168. – Арк. 2 зв. 5. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Вихід із кризи / М. Стахів. – Скрентон, 1966. – Т.7. – 432 с. 6. САУ. – Ф. I.380. – Оп. 3. – Спр. 51. 7. Козацький голос. – 20 квітня, 1919 р. 8. РГВА. – Ф. 167. – Оп. 1. – Спр. 38. 9. Коновалець Є. Причинки до історії української революції / Є. Коновалець. – Львів, 2002. – С. 31. 10. Герчанівський Д. З Євгеном Коновальцем за державну незалежність України (1917–1919 рр.) / Д. Герчанівський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 212. 11. Кучабський В. Від першопочинів до Проскурівської операції / В. Кучабський // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Ювіл. вид. 1917. – 1967. – Чикаго, 1969. – С. 248. 12. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне повстання: монографія. – К.: Темпора, 2006. – 576 с. Олійник С. Перші бойові акції об'єднаної української армії у 1919 р. // Студії Кам'янець-Подільського центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільськ, 2005. – Т.1. – С. 361–371; Левченко О. Воснні дії Армії УНР в червні 1919 р. // Український історичний збірник. – К., 2002. – С. 214–224; Хома І.Я. Бої за Бердичів частин Армії УНР проти більшовицьких військ (остання декада березня – початок квітня 1919 р.) // Вісник Національного університету "Львівська політехніка" "Держава та армія". – 2012. – № 724. – С. 147–152. 13. Безручко М. Від Проскурова до Чорторії / М. Безручко // Корпус Січових Стрільців: Воєнно-історичний нарис. – Ювіл. вид. 1917. – 1967. – Чикаго, 1969. – С. 310. 14. Гражданская война на Украине, 1918–1920: сб. док. и матер.: в 3-х т. и 4-х кн. / ред. кол.: С.М. Королевский (отв. ред.), Н.К. Колесник, И.К. Рыбалка; Архивное управление при Совете Министров Украинской ССР, Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства УССР. – Т.2: Борьба против денкинищины и петлюровщины на Украине май 1919 – февраль 1920 гг. – К., 1967. – С. 10.